

Чернікова Л.Ф., Зубкова Л.В.

УДК 811.161.2"286(477):395.6

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОГО ЕТИКЕТУ УКРАЇНЦІВ (РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Наше життя не можливе без знання мовного етикету. Ця істина відома кожному з дитинства. Правила мовного етикету, що витворювались у сотах століть українським народом, становлять особливу групу стереотипних стійких формул спілкування. Дотримуючись правил мовного етикету, ми передусім засвідчуємо свою вихованість, шану і уважність до співрозмовника.

Мовний етикет притаманний усім стильовим різновидам української мови, він є не тільки явищем загальномовним, а водночас й індивідуальним, бо кожна людина, добираючи зі скарбниці рідного народу найдоцільніше в конкретній ситуації етикетне слово чи вираз, узгоджує цей вибір із власними уподобаннями, тобто послуговується ними творчо.

Самобутність кожного народу поряд з традиціями, ціннісним орієнтаціями, культурою виявляється передусім у мовних стереотипах поведінки. В них концентруються риси національної вдачі, національного характеру, що формувалися століттями.

Стереотипність мовної поведінки людей, що сягає глибокої давнини, не варто, однак, сприймати ні як застиглість реєстру національно-мовного "поведінкового кодексу" (він, хоч і поволі, але змінюється), ні як нівеляцію індивідуального при виборі найдоречнішої етикетної форми (при спілкуванні можуть створюватись навіть оказіональні вирази, найчастіше – в звертаннях). Стереотипність стосується радше набору виразів мовного етикету, спільного для всіх на певному історичному зрізі, і їх використання мовцями (якщо вони досконало володіють мовою і етикетом народу) – і лишень. Перш, аніж такі форми стануть стереотипними, їх потрібно вкласти в комірочки людської пам'яті, досягти, щоб вони стали своєрідним алгоритмом.

Кожен мовець, як відомо, не створює щоразу нову формулу, а може скористатись однією із можливих (і найбільш придатних!) для взаєморозуміння. Важливо добре засвоїти чинники, що впливають на вибір словесної формули в конкретній комунікативній ситуації: *фактор адресата* (його вік, стать і т. ін.), *комунікативні умови* (місце, час, тривалість спілкування), *характер взаємин між співрозмовниками* тощо. Важить тут і знання особливостей усього спектра супровідних засобів (жестів, міміки). А ще – мелодика мови, тембр і тон голосу мовця, приязність і прихильність до співрозмовника.

Але навіть поєднання всього сказаного разом виявиться недостатньо, якщо мовець не враховує *національну специфіку* мовного етикету. Бо попри безліч спільних рис етикет кожного народу своєрідний.

Етикет українців вироблявся, витончувався впродовж тисячоліть. Окремі вислови етноетикету сягають ще дохристиянського періоду і пов'язані з язичеською обрядністю, звичаями, усталеними у слов'ян. Наприклад, жінка, перепрошуючи за вимовлене в хаті недобре слово, говорила: "шануючи сонечко святе, і піч, і стіл", а чоловік, утримуючись від лайки, промовляв: "сказав би, та піч у хаті". Це пов'язано з давніми слов'янськими культами сонця, печі, стола. Замінивши відкрите вогнище, якому в давнину поклонялися як опікунові дому, очищаючій та живильній силі, піч стала уособленням і імейного добробуту й охоронцем родинних таємниць. Вірили: якщо шинувати піч, вона дасть силу, достаток, здоров'я (Білоус М. "Заговори, щоб я тебе побачив" // Антисуржик.– Львів, 1994.– С.20).

Мовний етикет українців, втілений у системі мовних знаків, символів, словесних формул, жестів, міміки, увібравши найдавніші звичаї і традиції, утворює цілісну систему, що слугує їм у найрізноманітніших ситуаціях спілкування і є одним із кодів, які відкривають своєрідність національно-мовної картини світу.

Па превеликий жаль і подив, ми більше знаємо сьогодні про китайський церемоніал, японські поклони ввічливості, французький етикет. А про те, як личить за традицією поводитись українцеві в товаристві, з друзями, в гостині, – дуже мало. Нам ніколи задуматись, чим вирізняється наш етикет з-поміж інших. Ми уніфікувались в мовному етикеті, який вичерпується іноді десятком справді-таки стереотипних фраз "на всі випадки життя". І все ж таки не перестаємо дивуватись: "Чому те, що віками було окрасою людського спілкування – ввічливість (чемність, поштивість, гречність, шляхетність, люб'язність) – неприпустимо швидко девальвує, сприймається почасти як зайвина? Чому міліє "душі криниця"? Забуваються золоті закони спілкування українського народу: "Красне| словечко тішить сердечко", "Слово чемне кожному приємне", «Яке « помагайбі", таке й "доброго здоров'я", "Красне слово – золотий ключ"... За такими поведінковими приписами українці виховувались століттями. Воістину: "Українська шляхетність – від Роду", а «Найвища шляхетність – у Слові" (А.Листопад). Власне, звідси джерела сердечного, уважного ставлення, гостинності – так високо поцінювані всіма, хто спілкувався з українцями в різні історичні епохи. Напр., один із арабських письменників першої половини X ст. Ібн-Даст у "Книзі добрих скарбів" писав: "Гостей шанують і добре поведуться з чужинцями, що шукають у них оборони; і з усіма, хто в них часто буває, не дозволяють нікому зі своїх кривдити і утискати таких людей" (Січинський В. Чужинці про Україну.– К., 1992. –С. 20).

Мовна поведінка народу, без сумніву, поєднана із його загальною культурою, етнопсихологічними рисами, народними традиціями. Скажімо, на мовному рівні етнопсихологічні ознаки українців, зокрема доброзичливість, шанобливе ставлення до співбесідників і почуття власної гідності, виявляються в тому, що "семантичним центром багатьох висловів українського етикету є слова з коренем *добр-*, *здоров-*, *ласк-*. (добрідень, добривечір, доброго ранку, добридосвіток, на все добре, добродію; здоров був, здорові були, доброго здоров'я, дай Боже здоров'я, здрастуйте; будь ласка, ласкаво прошу, з вашої ласки та ін.)" (Білоус М. Цит. праця.– С. 23).

Вірізняється мовний етикет українців і розмаїттям повторюваних виразів, зокрема вітальних, прощальних, привітальних. Особливість їх у тім, що повторювана (інакше кажучи, друга фраза) щоразу містить якісь зміни, здебільшого – лексичні. Напр.: "- Здорові! – Дай Боже доброю здоров'я!" (Нар. тв.); "Добрий день!.. – Здорові, люди добрі!" (Нар. тв.); "Прощайте: дядино!.. – Щасливо!" (Л.Укр., №11, 23); "Добрий вечір, Данилку!.. – Доброю здоров'я, Олено Петрівно!" (М.Ст., I, 116); "Доброю здоров'я вам, отче... – Дай, Боже, хлібові урожай, а людям здоров'я!" (М.Ст., II, 75); "Добрий вечір добрим людям, – приємною міддю загучало вітання... – Доброю здоров'я, Терентію Івановичу. – сердечно вітається з вершником Діденко" (М.Ст., I, 70). Обов'язковість фрази-відповіді – особливість рекомендацій, знайомств, тостувань і т. ін.

Щоправда, не всі вирази припускають подібну варіативність фрази-відповіді, тобто деякі мають стійкішу лексичну структуру, напр.: "- Бог на поміч! – Дякую за слово добре!" (вітання з людиною, яка щось робить), "Слава Україні! – Героям слава!"; "Христос воскрес! – Воістину воскрес!"; "Христос ся рождає! – Славте його!". Пор. також: "Мотря взяла гребінь, поцілувалася з кумою і подалась до дверей. – Будьте здорові! – Ідіть здорові!" (Л.Укр., VII, 11); "- Слава Ісусу! – Навіки слава" (М.Коцюб., III, 146); "Слава Ісусу. Як жінка, маржинка, ци дужі? – Гаразд, як ви?.." (М.Коцюб., III, 163). У таких випадках незнання доречної фрази-відповіді може спричинити непорозуміння між мовцями.

Водночас цілком можливе (і частіше!) дублетне вживання першої фрази (особливої ваги набувають тоді інтонаційні засоби мови), напр.: "- Здорові, дядку! – Здорові" (Нар. тв.); "-До побачення! – мовив панич, вступивши у довгі сні. – До побачення!" (Л.Укр., VII, 85). У кінці гостювання кажуть: "- Дякую Вам за гостину. – Дякуємо й Вам, що прийшли. Приходьте ще до нас".

Зауважимо, що національна специфіка в деяких випадках виявляється передусім у формулі-відповіді. Скажімо, на привітання "Веселих свят!" слід відказувати "Дай, Боже, й вам!". Народ "сказав би "посполу", а в нас туго приймається: "І вам", а то з-польська кажуть: "взаїмно!" (Сімович В. Наша товариська мова // Укр. мовознавство: Розвідки й статті.– Оттава, 1984 – С.38). Цікавий варіант відповіді на привітання "Христос воскрес!" побутував на Волині за часів Польщі. Як стверджує І.Левчанівська, "на наших землях був звичай на привітання "Христос воскрес!" відповідати "Воскресне й Україна!" (див.: Народна справа.– 1990.– № 9.– С.8).

Багато суперечок дотепер викликає "українськість форми звертання. Яка форма звертання – на ім'я чи на ім'я й по батькові – є традиційною для українців? Щодо цього мовознавча наука не дає однозначної відповіді. Одні вчені категорично виступають проти вживання форми імені й по батькові, вважаючи її "московським звичаєм, засобом творення "безлицької людини в УРСР"" (див.: Вовк А. Творення "безлицької людини в УРСР" // Культура слова.– 1994.– Вип. 245.– С. 95-101). Їхні аргументи ґрунтуються головню на тім, що такої форми не знає українська традиція. Потрібну точку зору обстоювали і деякі українські письменники. "Уявіть собі, що я написав Вам такого листа: "Дорогий товаришу Миколо (не вживаю "отчества", бо воно в українців чуже й недоцільне. Воно повелося з часів сина "тішайшого царя", з часів Петра I, коли він почав дружити з гетьманами" // Ю.Яновський – до М.Хвильового, див.: Хвильовий М. Твори в 5-ти т.– Нью-Йорк, 1986.). Прихильники вживання імені й по батькові (І.Огієнко, П.Одарченко), навпаки, переконують, що така форма є давнім українським звичаєм, позаяк вона трапляється в найдавніших писемних пам'ятках: у грамотах часів Київської Русі, документах Богдана Хмельницького тощо.

Водночас існують ще й прибічники компромісного погляду. Таку позицію займає один із мовознавців діаспори – Василь Чапленко. Він говорить про можливість обмеженого вживання імені й по батькові тільки в деяких суспільних функціях. За Чапленком, "ніколи не можна звертатись по батькові до незнайомих, говорити так про видатних діячів минулого, називати себе по батькові при знайомстві. В. Чапленко запропонував навіть новий термін – "отецтво" "ім'я й по батькові" здавалося не таким зручним). Спроба запровадити новий термін викликала багато відгуків: дехто одразу погодився з новим словом, інші були категорично проти. Але якщо у цьому мовознавці дійшли спільної думки і слово "отецтво" не ввійшло до лексичного складу української мови, то питання про форму по батькові так і залишилося нерозв'язаним" (Кривошеєва О. Питання культури української мови у виданнях української діаспори США і Канади // Зб. Харк. іст-філолог. т-ва.– Х., 1995. – Т. 4.– С. 170).

Здавна в Україні казали (ще й тепер кажуть, щоправда, частіше в селах): мама *просили*, тато *пішли*, вони *хочуть*, Ви *красиві*, батько *хворі* (в усіх цих випадках йдеться тільки про граматичну множину). Згадаймо також "Встали мама, встали й татко..." П.Тичини, "Якби моя бабуся встали..." О.Вишні. Це – один із традиційно-українських способів вияву шанобливості.

Ще більше непорозуміння і суперечок викликає інша проблема: як традиційно звертались українці до рідних – на "ти" чи на "ви"? Яка форма є давнішою, адже в сучасному українському мовленні обидві вважаються нормативними? Тим паче, що зникнення "Ви" у звертанні до рідних, особливо в останні десятиліття, багатьма людьми сприймається значно болісніше, ніж звичайне руйнування граматичної форми, а як занепад моральних засад нашого суспільства: "Вже рідні діти з матір'ю на "ти" (Л.Костенко).

Справді, звертання на "Ви" до рідних – одна з питомих ознак мовного етикету українців. Геродот "зафіксував звертання на "Ви" в Індії, Єгипті й Скіфії, тобто в Україні. Можна допустити, що воно було ще в деяких світових культурах як ціла світоглядна система. "Ви" позначає нашу сукупність, що є в кожному, повагу до Роду, до предків, пам'ять про яких передається з покоління в покоління. Звертання на "Ви" – це визнання автономності індивіда, повноти, цілості й цілісності його світу" (Чепурко Б. Триєдиний світ культури // Укр. культура.– 1991.– № 2.– С. 10). Однак значно давнішою вважається форма звертання на "ти". Щоб переконатись у цьому, спробуємо пригадати рядки відомої української пісні: "Дякую тобі, мамо,

що будила мене рано, більше не будеш, не будеш". До того ж, подібних прикладів в усній поетичній творчості можна знайти чимало. Пор.: "Терен, мати, коло хати, Схочу – перескочу. Віддай мене, моя мати, За кого я схочу". Сумніватися в нормативності цих джерел підстав немає. Прикметно й те, що в молитвах до Господа ми звертаємось на "Ти".

У поезіях Т.Шевченка, сповнених духом народної творчості, звертання на "ти" теж доволі часті: "Мамо! Мамо! Що ти робиш?" ("Утоплена"); "Моя *ти* мамо!" ("Муза"); "Добридень же, тату, в хату! На *твоїм* порозі Благослови діток в далеку дорогу" ("Гайдамаки"); "Діду, серце, голубчику! Заграй яку-небудь!" ("Мар'яна-черниця"). Ця традиція продовжується і в творчості сучасних поетів, хоч в українській селянській родині типовим є ввічливе звертання до батьків на "Ви" (Миронюк О.М. Історія граматичних засобів ввічливості в українській мові // Мовознавство.– 1993.– № 2,– С.59).

Очевидно, первісне звертання на "ти" було виявом найбільшої прихильності. Недарма в одному з віршів сучасних поетів зустрічаємо: "Не говоріть, будь ласка "ти" мені, бо так звертаються тільки до святих". Підкресленої гречності це звертання набуло в писемному тексті: займенник "ти" завжди писали з великої літери, зокрема в текстах конфесійних, епістолярних, ділових.

У Київській Русі звертання на "Ви" не знали. Традиція звертання на "Ви" була запозичена українською мовою значно пізніше, з кінця XIV ст. До речі, шанобливе "Ви" мають і зараз не всі народи. Зокрема, шведи й поляки вважають його не зовсім ввічливим, а тому уникають його, звертаючись до незнайомих, старших людей і до керівництва. Англіїці хоч і використовують у розмовній мові "ви", однак "ти" – тільки в поетичній мові й у звертанні до Бога. А виникла ця традиція ще за тих часів Римської імперії, що мала, як відомо, лише двох правителів, звертаючись до яких, послуговувалась займенником множини "ви".

Значний інтерес викликає українська традиція звертання на "ви" кумів між собою. Зауважимо, що ця форма стосувалася й батьків дитини – вони також вважалися кумами і користувалися в повсякденні пошанівною формою звертань" (Скуратівський В. Покуть. – К., 1988. – С. 230). Важливо, що після кумування зразу ж змінювалася форма звертання як знак великої поваги, навіть якщо кумами ставали рідні брати і сестри. Це офіційне, чи, точніше, "ушанівне звернення", за українським звичаєм, було найвищим Виявом "шляхетності і поваги (згадаймо, так мали величати діти своїх батьків; отже, кумівство набирало своєрідного статусу родичання)" (В.Скуратівський, Покуть, 232).

А ще ця форма збереглась подекуди в звертанні дружини до чоловіка. Вдаємось до цитування із книги М.Влад "Стрітенне": "... газдиня, що все зверталася до старшого за віком чоловіка на "Ви" при сварці смішно викидала: "Аби вас був тогідь шляк тріснув, ек-стемені уритилися! Аби вами дідько фірманів, ек мнов любите поштурхуватися в кожний куг! Слабі, слабі, аді не бійтеси, не хапає нас, Федуньку... Речі вельми не ласкаві, а каже "Ви" і ще "Федуньку" (М.Влад, Стрітенне, 50). Пор також у Г.Маковій: "У дівчаток очі полізли на лоба: – Ви кажете на нього "Ви"?! Баба Сандука знову втупилася в нас пильно-пильно, мов у таких, що далекі-далекі, а відтак прорекла: – Від першої днини аж до послідку... Бо то був мій пан-капітан навік, то як мала-м казати... На мнє (ім'я) – ні. Не зголосилася. Бо хто то ПАНА на мнє би кликав... (Гарафіна М. Затоптаний цвіт. – К., 1993. – С. 40-42). Відомо, наприклад, що така форма звертання зберігалась подружжям Яновських.

На "Ви" звертаються до малознайомого (чи незнайомого) співбесідника, до старшого за віком, посадою. Пошанним Ви послуговуються на початку знайомства закохані:

Почувши звістку про чиюсь смерть, люди старшого віку обов'язково перехрестяться і скажуть: "*Царство йому / їй небесне, а нам живим пожити*" або "*Хай земля йому / їй буде тухом*".

Якщо в кінці сватання, після законних слів про куницю, про Красиву дівицю, про ловців-молодців, батько казав: "Не вмю я до прикладу у сім ділі сказати... Спасибі вам за вашу працю. Ідете ви з дальньої дороги, то, може б, випили по чарці?" (Кв.-Осн., 76), то такі слова мали етикетний характер. Передусім вони сигналізували про закінчення сватання, а ще – означали батьківську відмову видати доньку заміж. Про згоду свідчили зовсім інші слова, напр.: "Бачите, ловці-молодці, що ви наробили? Мене з жінкою смутили, дочку присидили, що скоро піч зовсім повалить, мабуть, дума тут більш не жити! Гай, гай! Так ось що зробимо: хліб святий приймаємо, доброго слова не цураємося, а щоб ви нас не порочили, що ми передусім куниці та красні дівиці, так ми вас пов'яжемо і тогді усе добро вам скажемо. Дочко! Прийшла й наша черга до прикладу сказати: годі лишень піч колупати, а чи нема чим сих ловців-молодців пов'язати?" (Кв.-Осн., 88).

Незрозумілою буде і семантика багатьох жестів. Скажімо, чому перед тим, як запросити гостя сісти, українці (старшого покоління) обов'язково здмхнуть зі стільця чи лави. Пояснимо за допомогою М.Коцюбинського ("Тіні забутих предків"): "І коли так молились, Іван був певний, що за плечима у нього плаче, схилившись, Марічка, а душі нагло померших невидимо сідають на лави. – Продуй перше, ніж маєш сісти! – вимагала від Івана Палагна.

Але він знав і без неї. Старанно продмухував місце на лаві, щоб не привалить яку душу, і засідав до вечері" (М.Коцюб., III, 164).

Суттєво різнять також мовні стереотипи поведінки, а отже, і мовного етикету, властиві дітям і дорослим, чоловікам і жінкам, мешканцям міст і сіл.

Якщо дорослий, наприклад, образить дорослого, він скористається однією із формул вибачення: "*Даруйте*", "*Вибачте*" і т. ін.. В українських дітей для цього є спеціальні мирилки: "Мир миром, пироги з сиром, варенички в маслі, ми дружечки красні, помиримося, поцілуймося".

Йдучи з гостини, дорослі скажуть: "*Дякуємо за гостину*", "*Спасибі за все*" або щось урочисто-піднесене, як-от: "Прощайте, зоставайтеся здорові! Спасибі вам за хліб, за сіль та за вашу ласкавість!"

(Неч.-Лев., II, 287). Діти, дякуючи одноліткам за пригощання, можуть скористатись традиційним "Благодареники за вареники!".

Вітаючись, жінка навряд чи зможе вимовити "Здоров, сусіде!" або "Здоров, парубче!". Це типово чоловічі етикетні фрази. І навпаки, важко уявити, що з чоловічих вуст зринуть звертання до малознайомої людини на зразок "моє соколятко" чи "мій голубчику" (водночас такі природні для наших бабусь, тобто для літніх жінок). Особливо виразні відмінності у використанні етикетних виразів жінками й чоловіками в різних обрядах.

Городянин, який вітатиметься з кожним зустрічним, видаватиметься диваком. Жителя села, який "забуде" поздоровити перехожого (дарма, що незнайомого), вважатимуть невихованою, нечемною людиною.

Важливо й те, що різні етикетні слова і вирази часто функціонують не ізольовано, а поєднуючись один із одним, як-от: "Добрідень, дівчата. Боже вам помагай! – Спасибі! Нехай і вам Бог помага! – казали йому ув один голос дівчата" (Кв.-Осн., 61).

Чимало українських етикетних виразів можуть використовуватись у різних комунікативних ситуаціях. Напр., "Дай Боже!" може передавати і привітання, і побажання, і прощання; "Вітаю!" – привітання і побажання; "Будь ласка" – згоду і прохання; "Доброго здоров'я!" – вітання і побажання тощо. Завдяки таким виразам вдається розширити реєстр засобів словесного оформлення різних комунікативних ситуацій. Це дає можливість уникнути одноманітності й повторів в індивідуальному мовленні.

Не можна забувати, що протягом століть український мовний етикет не був позбавлений інокультурних впливів, тому варто з розумінням ставитись до всього, що примандрувало в наш етикет з інших земель і якщо воно не суперечить, не руйнує наші національні традиції, не поспішати "ворогувати" і витісняти кожне запозичення. Водночас ми повинні відкинути все, що прийшло непрошеним гостем у наш етикет під гаслами примусу чи добровільного бездум'я та байдужості і звернутись до невичерпного й цілющого джерела народного етикету.

Норми і правила поведінки, що їх сповідує національна спільнота, -відтворюють рівень і стан її зрілості, досконалості, цивілізованості, самодостатності. Бо взаємини між людьми віддзеркалюють саму сутність народної психіки, народного характеру. Українство із споконвіку притаманними йому рисами - доброзичливістю, чутливістю, гуманізмом, етичною культурою - виробило розвинуту систему мовленнєвого етикету -умовних стереотипів спілкування, в підґрунті яких - прагнення до порозуміння, злагоди, гречності. Загальноукраїнські правила і норми мовленнєвого етикету поширені на всіх теренах, де проживають українці. Але поряд із ними - не замінюючи, а швидше доповнюючи їх - вживаються і дещо відмінні засоби поштового спілкування, засновані на місцевих традиціях, звичаях, обрядах і віруваннях.

Як і на всіх українських землях, у галицькій родині дитину змалечку навчають бути чемною, дотримуватись неписаних, але обов'язкових у взаєминах із людьми різного віку і стану правил етикету. Старше покоління прищеплює малечі риси поведінки, що забезпечують не лише її комфортне співіснування в близькому середовищі, а й дають змогу засвоїти властиві йому ціннісні орієнтації, національно зумовлені уявлення й переконання. Ці норми і правила, поєднані із загальноукраїнськими, формують мовний тип особистості. У поведінці чемних, ввічливих галичан часто-густо відбивається той додатковий етичний компонент, який дещо виокремлює їх серед подолян і слобожан, поліщуків і волинян.

На мовленнєвий етикет галичан суттєво вплинула народна культура місцевих етнічних груп - гуцулів, бойків, покутян, опілян, західноукраїнська літературна традиція, зрештою - і запозичені від сусідів-поляків елементи підкресленої гречності. З плином часу і передовсім у єдиних мовно-літературних процесах останнього півстоліття сформувалися ті мовленнєві правила, що закріпилися в свідомості українського народу як галицизми (хоч при їхній поширеності в Україні вважати їх лише західноукраїнським явищем було б недоречністю, перебільшенням).

Звертає на себе увагу нинішня повсюдна активізація на західноукраїнських землях ледве не заборонених за часів тоталітаризму звертань пан, пані, панове. Якщо на сході України їхнє вживання закріпилося переважно в офіційно-діловій сфері (це звертання до іноземних гостей, високопоставлених урядовців, учасників зборів і засідань і под.), то на заході нашої держави ці звертання знову стали побутовими, загальноприйнятими. Тут їх можна почути на вулиці, в крамниці й на ринку, в автобусі і електричці, в школі тощо. Отож слово пан та похідні від нього знову, як і в дорадянський період, втратили експресію і аж ніяк не засвідчують високу соціальну належність співрозмовника. Ця зручна форма не супроводжується іншими словами звертання, якщо адресована незнайомій людині. В офіційній обстановці вона поєднується з власним іменем, прізвищем або назвою посади (до речі, такі сполучення - шанобливі звертання): пане Юрію, пані Оксано, пане Ющук, пане вчителю. Щоправда, лише іноді можна почути більш примхливі паняно, панно (згадаймо Тичинине «О панно Інно! Панно Інно!»).

У перший рік незалежності представники нової галицької інтелігенції, не бажаючи повертатися до «скомпрометованого» соціальною оцінкою звертань пане, пані, пропонували вживати в цій функції старі галицизми вуйку і вуйно, але цю ідею не підтримали. Вуйком і вуйною називають тут або родичів, або старших за віком чоловіка і жінку, частіше в сільській місцевості, де ці звертання збереглися й досі. Показовими є і зменшувально-пестливі власні імена, якими називають дітей, родичів, близьких друзів. На відміну від русифікованих Ваня, Вася, Коля, Міша, Маша і под. це власне українські утворення, причому частково такі, що їх рідко коли зустрінеш на сході України, особливо в містах: Іванку, Миколайку, Михасю, Миросю, Марічко. У художніх оповідях ці гарні імена ставали однією з ознак галицького колориту. Порівняйте в «Тінях забутих предків» Михайла Коцюбинського: «Любчику Іванку! Ци будемо в парі усе?; мушу йти в полонину, Марічко...». Вочевидь, тенденція до утворення власне українських зменшувально-

пестливих власних імен поступово набуде сили, і галицькі утворення можуть стати взірцем, основою, імпульсом цих процесів.

Досі популярні в Галичині, особливо на селі, і ті звертання, що характеризують родинні стосунки. З повагою і шаную називають поважну жінку нанашкою («хрещена мати»), молоду жінку небогою («племінниця»). Наприклад: «Гандзю, Гандзюню! Сиди мені, небого, дома, бо я піду в ліс!» (І.Франко). Як і по всій Україні, повноцінно звучать звертання до хрещеного батька і хрещеної матері куме, кумо.

Можна почути тета або цюцю при звертанні до матеріної сестри. Таке слововживання є загальноприйняте у Галичині, його сфера - лише сільські райони. Юнака, парубка можна назвати легінем, легіником. Звичайно, таке звертання нині звучить як стилізація, але за певних обставин (напівжартівливо, або підкреслити доброзичливе ставлення) воно цілком природне. Порівняйте: «А чи знаєш ти, легінку, що то за шанець, звідки взявся?» (Із журналу).

А от поважливе, шанобливе звертання до батька, матері і старших рідних на Ви, відоме й на сході України, зберігається майже повсюдно, а не тільки в середовищі західноукраїнської інтелігенції: - Ви, тато, запрошували... Ви, мамо, наказали... «Тикання» загалом - не галицька традиція; таке слововживання прийшло зі сходу, в ньому відчутний вплив російськомовного населення. Лише за умов близьких товариських взаємин (у симетричній ситуації спілкування, як кажуть мовознавці) можливе звертання на ти: - Чого ти хочеш, брате?

Поряд із загальновідомими словами вітання Добрий день! Добрий вечір! Моє шанування! широко вживаними, особливо в селах, залишається традиційне Слава Ісусу Христу! - Слава навіки Богу Святому!, або Слава навіки! У розмові традиційне вітання скорочується, набуває вигляду стереотипу: «Славайсу». - «Навіки слава», - лише тільки бесіди і розмови» (В.Стефаник). Майже не почувеш поширеного на сході Здрастуйте!, сформованого під впливом старослов'янської мови і спільного із російським відповідником.

При прощанні можна сказати До побачення! Прощайте! Бувайте!, а в колі близьких, добре знайомих співрозмовників ці слова заміняють більш інтимним і дружнім Па-па! На запитання Як ся маєш? (Як життя? Як справи?) нерідко у відповідь чути Може бути (у значенні «аби не було гірше»). На підтвердження чогось можна сказати так, але повсюдно звучить і побутове ну! При запереченні наявності чогось нерідко вдаються до полонізованого ніц (немає нічого): - Чи є в тебе гроші? - Ніц!

Слова чемності, ввічливості надзвичайно частотні. Одне з найпоширеніших серед них - прошу (прошу дуже, рідко - прошу пана), діапазон уживання якого навіть важко окреслити. Як писав Ю.Шевельов, «принесена з Галичини форма прошу набуває значення не стільки дієслівної форми, скільки прислівника чи, певніше, вставного слова, тотожного або близького значенням (хоч і дещо відмінного і семантичними нюансами, і емоційним забарвленням) до слова будь ласка». І справді, слово прошу позначає й елементарне прохання, і не завжди бажаний дозвіл, і задоволення, і незадоволення, і захоплення, і глузування, і недочування (звичайно із запитанням) тощо. До того ж це слово вимовляється з найрізноманітнішою інтонацією.

При вибаченні найчастіше вживається форма перепрошую; загальноприйняті слова вибачте, вибачайте в побуті обмежені. Основним словом подяки є дякую і численні підсилені форми типу гарно дякую, файно дякую, красно (красенько) дякую, дуже дякую; ці утворення можуть набувати емоційного забарвлення (виявляти задоволення, незадоволення, захват, огиду і под.). Поширене на сході України спасибі (спільне з російським, від спаси Бог) маловживане.

Як на сході, так і на заході близькі знайомі з різної нагоди (на релігійне свято, іменини, день народження, при зустрічі) зичать одне одному добра, щастя, здоров'я. Формули цих побажань, як правило, загальноприйняті: Дай, Боже! Дай, Боже, щастя і здоров'я! (нерідко в діалектному вигляді - Щастя і здоров'я!) і под. Часткою на позначення наказової форми побажання звичайно виступає най: - Най Бог боронить (хоронить)! Порівняйте: «Най нам Біг хоронить кожного доброго чоловіка...» (В.Стефаник).

На весіллях, при відзначенні чийось заслуг обов'язково співають Многая літа! Мелодія не завжди однакова, називаються різні власні імена - як «героїв» свята, так і запрошених, але співають усі присутні.

А на Святий вечір галичани звертаються один до одного, використовуючи стару зворотну форму Христос ся (або си) рождає! У відповідь кажуть: Славимо його! або Хвалимо його! Порівняйте, наприклад, у сучасній співанці Р. Кумлика:

*Помолились разом Богу –
Христос си рождає. Хвалити
его, -радісно
Так відповідають.*

Добрі побажання нерідко супроводжуються фразеологізованим висловом бо ви (ми) того варті. До речі, він не зафіксований ні в 11-томному «Словнику української мови», ні в «Фразеологічному словнику української мови» (в 2-х книгах). Очевидно, вислів є діалектним, хоч його вживання не є територіально обмеженим. Останнім часом він, зокрема, звучить в передачах телебачення, радіо тощо.

Загалом різкі, вульгарні слова, а тим паче горезвісний «мат» у Галичині традиційно вживаються дуже рідко; їх нинішнє функціонування, як правило, запозичене і, особливо для старшого покоління, неприйнятне. Адже говорити неподобне - гріх, і побожні галичани намагаються не порушувати християнські заповіді. Серед лайливих побажань із різкою негацією, наближених до прокльонів, варто згадати традиційно-народний вислів Най його шлях (у просторіччі шлях) трафить! (стара калька з німецької). Його вживання вийшло за межі діалектного середовища і є виявом багатьох негативних емоцій - обурення, незадоволення, гніву, розпачу тощо. Порівняйте: «Ого, вже най того вола шлях трафить, що го

корова б'є!» (В.Стефаник); «Аби мене шляк трафив з такою роботою. Бодай же я до завтра не діждав!» (Л.Мартович).

Формули етикету передбачають правдивість, порядність мовця. Потрібно щоразу довести, що казане є щирим, відвертим, не фальшивим. А тому вставні слова, частки, вигуки як підтвердження, запевнення є обов'язковим елементом мовлення. Серед «слівець», що до них вдаються галичани, можна, наприклад, назвати й бігме (в значенні «свята правда»). «Словник української мови» в її томах відзначає в цьому слові нашарування застарілості, проте практика його вживання не засвідчує цього стилістичного показника. Порівняйте в усному мовленні: - Бігме, правда! Бігме, не брешу і под.; в художньому тексті: «Правду кажете, ой, бігме, правду» (В.Стефаник).

У діалектному середовищі є типові вигуки, що інтимізують мовлення, наближають мовця до адресата і можуть бути охарактеризовані як елементи своєрідного традиційно-селянського етикету. Це, зокрема, слова на кшталт мой, аді (ади), лем і под. У сфері літературного мовлення, серед молоді, інтелігенції їх не вживають. Такі вигуки є засобом індивідуалізації мови персонажів художніх творів, обернутих передовсім у минулі часи: «Мой, та же цього ще ніхто не видів, відколи світ!» (В.Стефаник); «Ой мой-мой! Шо ти говориш!» (М.Коцюбинський).

Характеризуючи вплив галицьких експресивів на загальнолітературну мову, Ю.Шевельов зазначав: «Такі словечка з більш або менш насиченими емоційністю забарвленнями виходять уже далеко за межі книжкової мови і, отже, є найкращим свідченням того, як органічно впливають галицькі елементи до української літературної мови».

У наш час демократизації суспільства, культурного відродження надбання галицького мовленнєвого етикету можуть стати в пригоді. Адже в них відтворюється споконвічна історія великого масиву українства, віддзеркалюється традиційно-народне світобачення. Мовленнєва практика сьогодення підтверджує: все цінне, що нагромаджено в усіх регіонах нашої незалежної держави, є загальним надбанням і може бути використано в подальшому розвої рідної мови.

Джерела та література:

2. Богдан С. Мовний етикет українців / С. Богдан. – К. : Рідна мова, 2000.
3. Стельмакович М. Український мовленнєвий етикет / М. Стельмакович. – К. : Либідь, 2001.
4. Бабич Н. Д. Основи культури мови / Н. Д. Бабич. – Львів, 1996.
5. Олійник О. Світ українського слова / О. Олійник. – К. : Хрещатик, 1996.
6. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / О. Воропай // Оберег. – 1995.
7. Таємниця віків. – К. : Грамота, 2001.